

Лексико-семантичні групи фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини в сучасних перській і українській мовах

Пропонована стаття присвячена дослідженню лексико-семантичних груп фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини в сучасних перській і українській мовах. В роботі визначено особливості внутрішньої форми фразеологізмів на позначення емоцій людини. Зіставний аналіз перських і українських емотивних фразеологізмів дає змогу виявити тринадцять спільних лексико-семантичних груп і з'ясувати продуктивність їх компонентів. Найбільші з виокремлених нами лексико-семантичних груп фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини – це групи перських і українських фразеологізмів, пов'язані з людиною і з неживою природою. Найменші – це групи, пов'язані з музичними інструментами, транспортними засобами, хворобами та грошима

Ключові слова: лексико-семантична група, фразеологічна одиниця, емоції людини, перська мова, українська мова.

Постановка наукової проблеми та її значення. У світовій гуманітарній науці акумулювалася значна кількість знань про емоційний світ людини. Лінгвістичний аспект емоційності людини на сьогодні став невід'ємною частиною наукових досліджень у різних галузях знань. Саме завдяки студіюванню мови було обґрунтовано й уточнено найважливіші лінгвістичні теорії емоційності людини [6].

Емотіологія – міждисциплінарна галузь науки. Вона заснована на даних низки концепцій і теорій емоцій: філософській, біологічній, соціальній, фізіолого-активаційній, мотиваційній, інформаційній, пізнавальній, функціональній, енергетичній, екзистенційній тощо. Услід за В. І. Шаховським значимо, що сучасною наукою встановлено такі функції емоцій: позитивне / негативне оцінювання, санкціонування, сигнальна, пристосувальна, регулятивна, пізнавальна, евристична, функція відображення, (ауто) сугестивна, експресивна, оцінювальна, інформаційна, мотиваційна тощо [5, с. 21].

Міждисциплінарність емотіології постає як логічний розвиток психологічно орієнтованої лінгвістики, яка вважає, що емоція пронизує усю ментальну й вербальну діяльність людини, включно з мовою тіла, виступає в ролі посередника між світом і його відображенням у мові людини, адже саме емоції і емоційні стани виражають значення об'єктів світу для людини й відтворюють у свідомості людини її емоційне ставлення до світу.

Актуальність дослідження визначається загальною тенденцією сучасної лінгвістичної компаративістики до різних типів семантичних досліджень. Зосередженість проведеного аналізу на виявленні лексико-семантичних груп фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини в сучасних перській і українській мовах є актуальною для подальших розробок у галузі фразеологічної семантики, етнофразеології та контрастивної лінгвістики.

Метою пропонованої статті є виокремлення лексико-семантичних груп із корпусу фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини в сучасних перській і українській мовах.

Об'єкт дослідження становлять фразеологічні одиниці на позначення базових емоцій, найбільш характерних для фразеологічних систем сучасних перської і української мов.

Предмет дослідження – лексико-семантичні групи фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини в сучасних перській і українській мовах.

Методами дослідження слугували метод компонентного аналізу, який ми використовуємо для розкладення значення на мінімальні семантичні складники, результатом чого стало виявлення значущих для нас сем, а також зіставний метод, який ми використовуємо в дослідженні загалом.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Характерну рису науки про мову становить орієнтація на перехід від позитивного знання до глибинного на шляхах цілісного синтетичного осягнення мови як антропологічного й когнітивного феномену [3, с. 25]. У теоретичній фразеології і практиці фразеологічних описів це відображено, зокрема, у спробах розгляду фразеологізмів у широкому лінгвокультурологічному, антропоцентричному й лінгвокогнітивному аспектах – у безпосередній участі мови у створенні духовної культури й участі цієї духовної

культури у формуванні мови. Перехід досліджень фразеологічних одиниць у русло когнітивістики й етнолінгвістики зумовлений новим поглядом на фразеологізм як на: 1) мовний знак, що передає інформацію; 2) знак, що зберігає і відтворює культурні настанови народу [1, с. 164].

У фразеології будь-якої мови віддзеркалюються ціннісні характеристики епохи, суспільства, людини, її внутрішнього світу, почуттів, відчуттів та емоцій. Емотивна фразеологія як сукупність фразеологічних одиниць номінує емоції, репрезентує емоційне ставлення до дійсності та світу, а також емоційний стан людини.

Групу фразеологічних одиниць (далі – ФО), що позначають емоції людини, для нашого дослідження, було обрано не випадково, оскільки, по-перше, власне ФО характеризують внутрішнє емоційне життя людини, по-друге, саме ця група ФО фіксує базові емоції і допомагає зрозуміти, яким чином активізуються, виявляються і переживаються емоції, а також які функції виконує кожна з них на прикладі фразеологічних одиниць перської і української мов. На нашу думку, традиційний підхід до образності й метафоричності фразеологічної одиниці на позначення емоцій людини не давав змоги повною мірою вивчити проблеми, пов'язані з формуванням таких фразеологізмів і їх життям у мові.

Зібраний у ході дослідження корпус фразеологізмів перської і української мов дає змогу стверджувати, що план вираження фразеологічних одиниць репрезентований певними лексико-семантичними розрядами слів, які актуалізують образність фразеологізмів і формують лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ). Досліджуючи корпус ФО на позначення емоцій людини в перській і українській мовах, ми виокремили тринадцять ЛСГ: I. Людина (1. Соматизми, 2. Нервова і серцево-судинна системи, 3. Речовини людського організму, 4. Рослинистість на тілі людини, 5. Розумово-духовне життя людини, 6. Антропоніми); II. Природа А) Нежива природа (1. Неорганічні речовини, 2. Газоподібні речовини, 3. Вода, 4. Вогонь, 5. Природні стихії, 6. Геологічні утворення, 7. Всесвіт); Б) Жива природа (а) Рослинний світ (1. Частини рослин, 2. Деревя, 3. Овочі, 4. Плоди рослин і дерев, 5. Трава, 6. Злакові, 7. Квіти) б) Тваринний світ (1. Тварини, 2. Птахи, 3. Частини тіл тварин і птахів, 4. Комахи, 5. Гризуни, 6. Плазуни, 7. Риби)); III. Продукти харчування; IV. Одяг, взуття; V. Речі домашнього господарства; VI. Зброя; VII. Помешкання; VIII. Музичні інструменти; IX. Міфи, релігія; X. Кольори; XI. Транспортні засоби; XII. Хвороби; XIII. Гроші.

У ЛСГ «Людина» найчисленіші ФО – це одиниці із соматичним компонентом (25,3 % серед перських ФО і 31,23 % серед українських ФО). Найбільш продуктивні (більше 20 ФО) – соматизми в перській мові: جگر «печінка», سه صفرا کی «жовчний міхур», سر «голова», دل «серце», چشم «очі», خون «кров», گلو «горло», دندان «зуби», دماغ «ніс», لب «губи» آبرو «брови»; в українській мові: душа / серце, очі шкіра, вуха, язик, наприклад, перс.: حوصله اش سر رفت (букв.: «його терпіння пішло до голови») – у нього луснуло терпіння (ФРФС, с. 365), جگر خود را باختن (букв.: «програти свою печінку») – втратити мужність, дуже злякатися (ФРФС, с. 153), آبروی خود را ریختن (بردن) (букв.: змити свої брови) – обезчестити себе, осоромитися (ФРФС, с. 14); укр.: аж в очах мерехтить (СФУМ, с. 384), аж вуха попухли (СФУМ, с. 140), що можна й язик проковтнути (СФУМ, с. 575). Таке використання соматизмів у складі ФО зумовлене легкістю їх переосмислення і розгалуженістю систем переносних значень.

Компонент душа в українській мові за своїм значенням у досліджуваному корпусі ФО синонімічний компоненту серце, наприклад, аж душа (серце) радіє (радується) (ФСУМ, с. 224), душа пристала / серце пристало (ФСУМ, с. 227). Значне превалювання за кількістю використання компонента душа / серце в українській мові, ніж аналогічного компонента جان «душа» в перських ФО, свідчить про те, що компонент душа постає як один з основних елементів в картині світу українського народу [4, с. 292]. Таким чином, загальна кількість використання компонентів душа / серце в українських ФО – 314, а в перських ФО – 93.

Таке превалювання компоненту душа / серце над جان «душа» відповідає повсякденним уявленням українського народу, відповідно до яких усі емоції локалізуються в душі і / або в серці, проте для іранського народу центр емоцій людини може бути не лише в душі або серці, а й у жовчному міхурі або печінці, наприклад, صفراء کردن (букв.: «вилити жовч») – драгуватися, гніватися, сердитися (ФРФС, с. 407), جگر خود را خوردن (букв.: «істи свою печінку») – побиватися, сумувати, гризтися (ФРФС, с. 153).

До найменш продуктивних (менше 10) соматичних компонентів серед перських ФО можна назвати такі: انگشت «пальці» پیشانی «лоб», شانه «плечі», دنده «ребра», ناخن «нігті», آرواره «щелепа»; серед

українських ФО – брови, череп, підборіддя, ніздрі, живіт, наприклад, перс.: دنده اش می خارد – (букв.: «у нього ребра чухаються») він напивається на неприємності, просить батога (ФРФС, с. 292), شانه بالا انداختن (виражаючи байдужість чи здивування) – знизувати плечима (ФРФС, с. 388); укр.: брови полізли на лоба (СФУМ, с. 46), аж рвати животи (СФУМ, с. 594).

В основу фразеологізмів ЛСГ «Людина» також входять слова-антропоніми (4,42 % серед перських ФО і 6,57 % серед українських). Здебільшого це образи, пов'язані з різними найменуваннями людини. Найбільш продуктивні (понад 10) компоненти-антропоніми, що входять до складу перських і українських емотивних фразеологізмів такі: مادر «мати», پدر «батько», دیوانه «дурень», اسم خاص «власне ім'я», наприклад, перс.: مادر را دل می سوزد دایه را دامن (про людину, що виявляє непотрібне співчуття) – у матері серце горить, а в няні – спідниця (ФРФС, с. 533), پدر کسی را سوزاندن (букв.: «викопати чийогось батька з могили») – виспати комусь по перше число (ФРФС, с. 101), پول ما سکه عمر دارد؟ (букв.: «хіба Омар зображений на моїх грошах?») – чому ви так не люб'язно поводитеся зі мною? (ФРФС, с. 115); укр.: що за лиха мати! (СФУМ, с. 370), забігати поперед батька в пекло (СФУМ, с. 345), вирвався як Пилип з конопель (Номис, с. 63).

Друге місце з погляду продуктивності посідає ЛСГ «Природа» (29,06 % серед перських ФО, 30,58 % серед українських). Найбільш продуктивні елементи в підгрупі «Нежива природа» серед перських ФО: آب «вода», آتش «вогонь», زمین «земля», هوا «повітря», سنگ «камінь», آسمان «небо»; серед українських ФО: сонце, земля, світло, вогонь, вітер. Таким чином, чотири основні земних елементи: вода, земля, повітря і вогонь мають значне наповнення у фразеологізмах досліджуваного ФСП; наприклад, перс.: آب از آب تکان نمی خورد (букв.: «вода не рухасться») – панує спокій і тиша (ФРФС, с. 3), میان زمین و آسمان ماندن (букв.: «ставати вогнем») – спалахувати, гарячкувати (ФРФС, с. 18), در میان زمین و آسمان ماندن (букв.: перебувати між землею і небом) – бути розгубленим, не знати, що робити (ФРФС, с. 341); укр.: пройти вогонь і воду (СФУМ, с. 574), світа-сонця не бачити (СФУМ, с. 25), холодним вітром повіяло (СФУМ, с. 526).

Підгрупа «Жива природа» (29,06 % серед перських ФО, 15,61 % серед українських) поділяється на три міні-групи: «Рослинний світ» (3,01 % перських ФО, 4,37 % українських ФО) і «Тваринний світ» (15,04 % ФО і 15,61 % ФО відповідно).

У міні-групі «Рослинний світ» серед перських ФО найбільш продуктивні (понад 10) компоненти: گل «квітка, троянда», بید «верба»; серед українських – хрін, мак, наприклад, перс.: مثل بید لرزیدن – дрижати як верба (ФРФС, с. 83), گل از گلش شکفت (букв.: «розквітнув як квітка, троянда») – він освітився радістю, засяяв від радості (ФРФС, с. 506); укр.: як хрін під ніс (СФУМ, с. 753), вискочити як голій з маку (СФУМ, с. 86).

У мінігрупі «Тваринний світ» серед перських ФО можна назвати такі найбільш продуктивні (понад 10) компоненти: سگ «собака», خرس «ведмідь», گربه «кішка», شیر «лев», دم «хвіст», بال «крила», شاخ «роги»; серед українських – собака, кіт, миша, крила, павич, індик, вовк, наприклад, перс.: تا پا گربه روی دم سگ نگذارند سگ صدا نکند – поки не наступиш собаці на хвіст, він не загавкає (ФРФС, с. 374), در اتاق حبس کنی پنجه را به رویت می زند – закрий кішку в кімнаті – вона роздряпає тобі обличчя (ФРФС, с. 496), بال در آوردن (букв.: «набути собі крила») підбадьоритися (ФРФС, с. 62); укр.: як кіт з собакою (СФУМ, с. 298), відчувати крила за плечима (СФУМ, с. 773), дивитися вовком (СФУМ, с. 197).

Кількість інших ЛСГ менша, ніж ЛСГ «Людина» і ЛСГ «Природа». Відзначимо найбільш продуктивні компоненти (понад 10) фразеологізмів інших ЛСГ.

У ЛСГ «Продукти харчування» (3,48 % серед перських ФО, 4,02 % серед українських) найбільш продуктивні компоненти серед перських ФО: آش «каша», نان «хліб», شیر «молоко»; серед українських ФО – хліб, сало, масло, наприклад, перс.: آش خوردن و جاش را شکستن (виявити чорну невдячність) – з'їсти кашу та розпороти мішок із зерном (ФРФС, с. 25), نان اینجا آب اینجا، کجا روم به از اینجا؟ – тут хліб, тут вода – не знайти місця краще (ФРФС, с. 581), مثل شیر مادر – чистий як материнське молоко (ФРФС, с. 401); укр.: відрізана скиба від хліба (СФУМ, с. 655), залити сала за шкуру (СФУМ, с. 246), як маслом по душі (СФУМ, с. 368).

У ЛСГ «Одяг, взуття» (1,32 % серед перських ФО, 1,04 % серед українських) найбільш продуктивні компоненти серед перських ФО: قبا «одежа», پیراهن «сорочка»; серед українських ФО – кишеня, штани, сорочка, наприклад, перс.: به شجاف قبایش بر خورد، به تریج قبایش بر خورد (букв.: «зачепилася складка габа»; габа – старовинна чоловіча одежа довга й простора) – зачепити за живе, образити (ФРФС, с. 444), پیراهن عثمان کردن (букв.: «робити сорочкою Османа») – перетворювати щось у привід

для сварки, конфлікту; намагатися неправду видати за істину (ФРФС, с. 118); укр.: сховати до кишені гонор (СФУМ, с. 702), як реп'ях до штанив (СФУМ, с. 596), народився в сорочці (СФУМ, с. 425).

У ЛСГ «Речі домашнього господарства» (2,3 % серед перських ФО, 3,5 % серед українських) найбільш продуктивні компоненти серед перських ФО: *جوال* «мішок», *شام* «свічка»; серед українських ФО – *обух*, *цвях*, *свічка*, наприклад, перс.: *به جوال رفتن با کسی* (букв.: «лізти у мішок із кимось») – *зіткнутися із кимось у суперечці* (ФРФС, с. 157), *شام غریبان (شام غریبان)* – траурна церемонія ввечері 10-го мохарамма у пам'ять про день загибелі імама Хосейна) – *сидіти і сумувати у надвечір'ї* (ФРФС, с. 388); укр.: як *обухом луснули по голові* (СФУМ, с. 357), *стриміти цвяхом в голові* (СФУМ, с. 698), *скапувати свічкою* (СФУМ, с. 654).

У ЛСГ «Зброя» (2,12 % серед перських ФО, 1,17 % серед українських) найбільш продуктивні компоненти серед перських ФО: *کمان* «лук», *تیر* «стріла»; серед українських ФО – *ніж*, *куля*, наприклад, перс.: *کمانش را نمی توان کشید* – (букв.: «його лук неможливо натягнути») з ним *дуже важко впоратися* (ФРФС, с. 481), *تیر از کمان رفت* (букв.: «стрілу випущено з лука») – *можливість або час втрачено* (ФРФС, с. 140); укр.: *ніж гострий у серце* (СФУМ, с. 436), *хоч кулю в лоб* (СФУМ, с. 319).

У ЛСГ «Помешкання» (1,46 % серед перських ФО, 1,82 % серед українських) найбільш продуктивні компоненти серед перських ФО: *در* «двері», *دیوار* «стіна»; серед українських ФО – *двері*, *ворота*, наприклад, перс.: *در دهانت را بگذار!* (букв.: «закрий двері свого рота») – *зневажл. стули пельку, закрій свого рота* (ФРФС, с. 245), *از دیوار شکسته و سگ درنده و زن سلیطه حذر کن* – присл. *Лякатися потрібно стіни, що має тріщину, злого собаки та лайливої жінки* (ФРФС, с. 306); укр.: *не в ті двері втратити* (СФУМ, с. 542), *як теля на нові ворота* (СФУМ, с. 708).

У ЛСГ «Музичні інструменти» (0,56 % серед перських ФО, 0,26 % серед українських) немає найбільш продуктивних компонентів.

У ЛСГ «Міфи, релігія» (6,25 % серед перських ФО, 4,5 % серед українських) найбільш продуктивні компоненти серед перських ФО: *الله* «Аллах», *شیطان* «шайтан»; серед українських ФО – *Бог*, *чорт*, *біс*, наприклад, перс.: *اللهم بیر بیر* (букв.: «О, Аллах, по одному!») – присл. *В усьому потрібно бути послідовним* (ФРФС, с. 47), *شیطان را درس میدهد* (букв.: «він навчає навіть шайтана») (ФРФС, с. 404) – *кажуть про дуже хитру людину*; укр.: *нема чого Бога гнівити* (СФУМ, с. 171), *чорт тебе поберу* (СФУМ, с. 768), *як біс попутав* (СФУМ, с. 338).

У ЛСГ «Кольори» (1,17 % серед перських ФО, 0,8 % серед українських) найбільш продуктивні компоненти серед перських ФО: *زرد* «жовтий», *سیاه* «чорний»; серед українських ФО – *білий*, *чорний*, наприклад, перс.: *بالای سیاهی رنگی نیست* – прик. *Немає кольору чорнішого за чорний* (ФРФС, с. 382), тобто вже нічого не може бути гіршим, ніж те, що є зараз, *تو زرد در آوردن* (букв.: «ставати жовтим; за аналогією із несолодким, неспілим кавуном жовтого або блідо-рожевого кольору») – *не виправдати сподівань (про кого-небудь)* (ФРФС, с. 339); укр.: *за слізьми світу білого не бачити* (СФУМ, с. 24), *наганяти чорну хмару* (СФУМ, с. 418).

У ЛСГ «Транспортні засоби» (0,52 % серед перських ФО, 0,39 % серед українських) немає найбільш продуктивних компонентів серед перських фразеологізмів; серед українських ФО – *віз*, наприклад, укр.: *як п'яте колесо у возі* (СФУМ, с. 304).

У ЛСГ «Хвороби» (0,38 % серед перських ФО, 0,56 % серед українських) немає найбільш продуктивних компонентів.

У ЛСГ «Гроші» (0,52 % серед перських ФО, 0,43 % серед українських) немає найбільш продуктивних компонентів.

Висновки. З отриманих кількісних даних [2, с. 238–245] стає зрозуміло, що найбільші з виокремлених нами лексико-семантичних груп фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини – це групи перських і українських ФО, пов'язані із людиною і неживою природою. Найменші з виокремлених лексико-семантичних груп – це ті, що пов'язані з музичними інструментами, транспортними засобами, хворобами та грошима.

Перспективи подальшого дослідження полягають у студіюванні семантичного аспекту гендерних стереотипів на матеріалі емотивних фразеологічних одиниць перської і української мов.

Джерела та література

1. Ковшова М. Л. Как с писаной торбой носиться: Принципы когнитивно-культурологического исследования идиом / М. Л. Ковшова // Фразеология в контексте культуры / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Яз. рус. культуры, 1999. – С. 164–173.

2. Охріменко М. А. Ідіотетнічна специфіка одиниць фразеосемантичного поля «Емоції людини» в перській і українській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Охріменко Марина Анатоліївна. – К., 2012. – 251 с.
3. Постовалова В. И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) / В. И. Постовалова // Фразеология в контексте культуры / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Яз. рус. культуры, 1999. – С. 25–33.
4. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посіб.] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
5. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 208 с.
6. Шаховский В. И. Эмоции : Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология / В. И. Шаховский. – М. : Либроком, 2010. – 128 с.
7. Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше : Опанаса Марковича / [авт.-уклад. Матвій Номис]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
8. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
9. ФРФС – Фарси-русский фразеологический словарь / [сост. Галина Сергеевна Голева]. – М. : ИД «Грааль», 2000. – 648 с.

Охрименко Марина. Лексико-семантические группы фразеологических единиц, обозначающих эмоции человека, в современных персидском и украинском языках. Стаття посвящена дослідженню лексико-семантичних груп фразеологічних одиниць, що позначають емоції людини, в сучасних персидському та українському мовах. У роботі проаналізовані особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що позначають емоції людини. Сопоставительний аналіз персидських та українських емотивних фразеологізмів дозволяє виявити тринадцять загальних лексико-семантичних груп та встановити продуктивність їх компонентів. Найчисленніші з виділених нами лексико-семантичних груп фразеологічних одиниць, що позначають емоції людини – це групи персидських та українських фразеологізмів, пов'язані з людиною та неживою природою. Найменше численні – це групи, пов'язані з музичними інструментами, транспортними засобами, хворобами та грошима.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, фразеологическая единица, эмоции человека, персидский язык, украинский язык.

Okrimenko Maryna. Lexical and Semantic Groups of the Phraseological Units which Nominate Human's Emotions in Modern Persian and Ukrainian Languages. The proposed article is dedicated to the research of lexical and semantic groups of the phraseological units which nominate human's emotions in modern Persian and Ukrainian languages. In the article the peculiarities of inner forms of the phraseological units which nominate human's emotion have been specified. The contrastive analysis of Persian and Ukrainian emotive phraseological units enables to identify thirteen common lexical and semantic groups and determine the productivity of their components. The most numerous lexical and semantic groups (of the phraseological units nominating human's emotions) that we have outlined – are the groups of Persian and Ukrainian phraseological units which deal with human and inanimate nature. The least numerous groups – are groups dealing with musical instruments, vehicles, diseases and money.

Key words: lexical and semantic group, phraseological unit, human's emotions, Persian, Ukrainian.

Стаття надійшла до редколегії
12.03.2013 р.

УДК 811.111'373.23

Юрій Собков

Псевдонім як основа творення деяких криптонімів англійської та української мов: порівняльна характеристика

У статті здійснено порівняльний аналіз місця псевдонімів в утворенні криптонімів англійської та української мов. Розкрито принципи творення криптонімів за походженням: від псевдоніма; імені й псевдоніма; від

© Собков Ю., 2013